

Forum Istorgia dal Grischun, part 4: Il chantun Grischun

Relaziuns socialas ed economicas – moviment rumantsch – relaziuns cun l'exterior – istorgia politica

■ Chàttà preschenta las emissiuns davart temas da l'istorgia grischuna che Adolf Collenberg ha realisà tranter il 2007 ed il 2016 per il «Forum» dal Radio Rumantsch. Las singulas contribuziuns èn accessiblas sur www.rtr.ch/archiv/il-forum u sa laschan emprestar en la Biblioteca chantunala sin discumpact.

Or da l'istorgia da las spenderas

Durant tschiantaners han las uschennummadas «matronas», dunnas cun experientscha, sustegnì cun il consentiment da las autoritads las pagiolancas durant il part. Grazia a lur savida ma er invista en parts da la vita ch'eran savens plain tabus (sexualitat, cuntracepcziun, gravidanzas illegítimas), vegnivan ellias d'ina vart stimadas ed a medem temp er suspectadas d'esser sezzas strias che pratgeschan ina scienza occulta.

Spendrera è però stà l'emprima professiun feminina ch'il stadi ha promovì. Gia a l'entschatta dal 19avel tschiantaner datti en il Grischun curs statals per spendereras. (Emissiu dals 8 da settember 2013).

Maria Theresia Scherer ed il Grischun

La sora Maria Theresia Scherer (1825–1888), l'emprima sora generala da la congregaziun da las soras d'Ingenbohl, è stada ina da las grondas dunnas en l'istorgia sociala da la Svizra e schizunt da l'Europa das ses temp. En il Grischun ha ella operà sco directura da la scola da mattas en il chastè da Razén e sco tgiranza directura da l'Ospital da la Crusch a Cuira. Quest ospital era vegni fundà da pader Teodosi Florentini da Müstair, in vair apostol social. Las soras ha suprendì da tgrir sias numerusas ovras socialas – e la finala da pajar ils debits che questas han chaschunà. (Emissiu dals 8 d'avust 2009).

La fom è ni catolica ni protestanta

«La fom è ni catolica ni protestanta», ha ditg la fin dal 19avel tschiantaner Ca-

Schientcha rumantscha – placat dad Alois Carigiet tenor ina poesia da Giacun Hasper Muoth.

FOTO: MAD

spar Decurtins. La conjunctura auta dals davos decennis, l'assicuranza per vegls (AVS) e quella d'invaliditàd (AI) han laschà emblidar l'aspra paupradad che regiva en il Grischun anc ils onns 1950. Quella ha accumpagnà da vegnènnoss antenats e sa mussa actualmain sco «nova povrad». L'istoricher Adolf Collenberg relata da l'istorgia dal poveresser grischun. Sin noss viadi entupain nus ils avugads e las cumissions poverilas, sco er ils povers diavels che populavan e populeschan il reginavel da la povradad. (Emissiu dals 21 d'avrig 2007).

La donna sco servienta da Dieu e da l'um

«Sesuttametter, respectar e stimar lur umens; il scaffider ha plantau el cor della donna l'inclinaziun da sesurdar agl um. Las dunnauns duein demussar a lur consorts carezia, migevladad e pazienzia; haver pazienzia cullas mendas digl um, queschere e sedumignar sesezzas.» Uschia tunavan las instrucziuns per las dunna en il famus «cudesch cotschen», il Cedesch dals Evangelis dal 1930. Il Forum fa fatschenta cun maletgs, reglas, duairs e tabus en la vita da las dunna sursilvanas tranter il 1870 ed il 1970. (Emissiu dal prim da settember 2013).

Mastergns e mastergnants (part2)

En in'emprima part dal Forum ha Adolf Collenberg mussà tge rolla che master-

gns e mastergnants han giuggà en l'istorgia grischuna. Uss raquinta el tge svilupch'is mastergnants han fatg en ils ultims tschiantaners e sut tge cundiziuns da la vur e da pajament ch'els han lavurà. Constatte ch'is vegls Grischuns n'avevan nagin talent per il mastergn? E tge plazza chattan ils mastergnants en la literatura ed en la chanzun rumantscha? (Emissiu dals 7 da fanadur 2007).

Il mitus da la chatscha libra (part2)

Ils Grischuns tgiran e cultiveschan il mitus da la chatscha libra. Dentant datti questa pir dapi var 130 onns. L'istoricher Adolf Collenberg fa in viadi tras l'istorgia da la chatscha grischuna: il mitus dals 9 da settember e dals gronds chatschaders grischuns. En questa seunda part preschenta el tranter auter er insatgs or da la mitologia, la litteratura e la chanzun populara rumantscha. La chatscha era già per ils vegls Grischuns actuala durant tut l'onn. (Emissiu dals 9 da favrer 2008).

Gion da Farglix

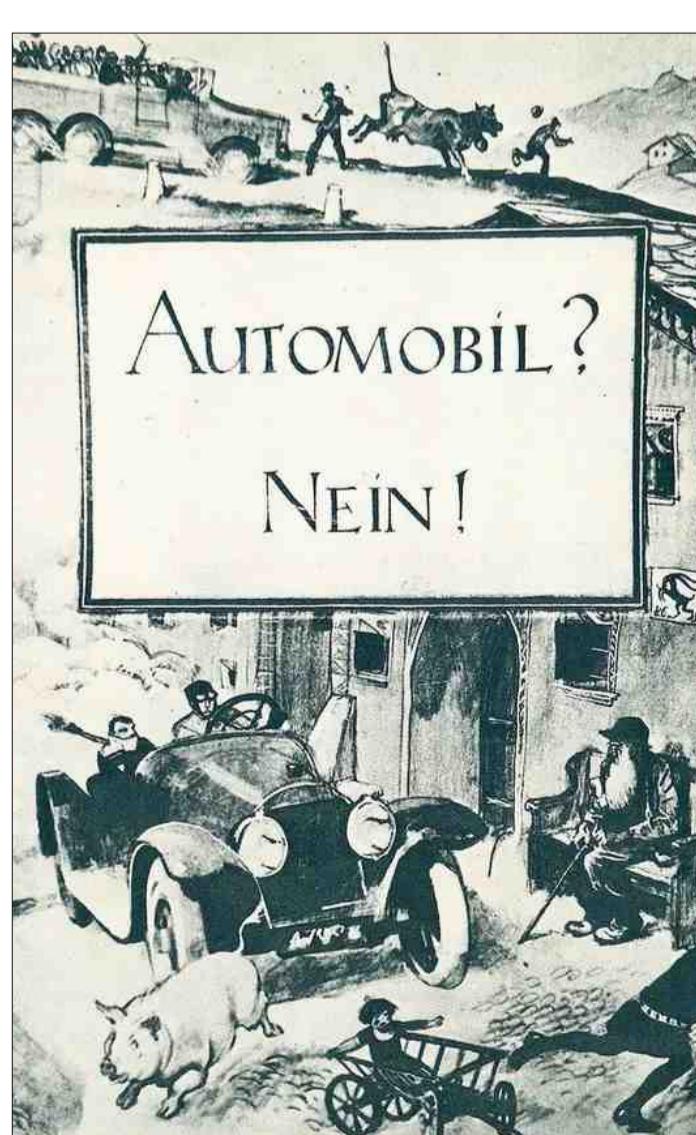
Gion Giachen Solèr (1829–1894), numnà Gion da Farglix, n'era betg mañaiel cun ses pugns, na sa nuspiva betg da trair ses convischins avant dretgira ed ha tegnì en alteraziun la vischancia da Lumbrein cun process, dispitas e stgandels. El era in um cedeschà sco paucs purs da ses temp, in original Lumnezian ch'ha surlaschà als auters da sbittar u admirar el. La vita dal Gion da Farglix cumpiglia tut quai ch'i vul per ina bun'istorgia: spiert, passius vividas e zuppadas e per finir in murdraretsch. (Emissiu dals 25 da novembre 2012).

«Adatg Morgarten!» – ils autos u ils chavals

«Adatg Morgarten? In ferm na a la lesch-a autos! Oz sforzan ins Surses sut il giuf, damaun il suveran sper il Rain!» Uschia tunavi anc il 1923 avant l'otgavala da las diesch battaglias dal suveran Grischun cunter l'admissiun dals autos, quels monsters sin quatter rodas che tuffavan e faschevan ina pulvra starmentusa. L'istoricher Adolf Collenberg suonda ses fastizs – baud en moda seriosa, baud cun ina presa ironia ed humor. (Emissiu dals 4 d'avust 2007).

Schientcha rumantscha

Cun rimnar e popularisar nossa ierta istorica han ins ditg propagà e frància ina schientcha rumantscha. Quella sa basava en emprima lingua sin ina cultura da plevons e purs. A questa cultura puril-religiosa d'in mez millenni mancava dentant, cun las midadas socialas ed economicas suenter ils onns 1960, pli e pli la colliazion cun la vita da mintgadi. Tge ha quai da far cun la crisa da noss chors? Ed avra la cultura giuvenila novs orizonts per il futur dal rumantsch? Il Forum reflectescha premissas, cuntegns e strategia per ina nova chanzun d'acziun rumantscha. (Emissiu dals 16 da novembre 2014).

Oppozizioni
counter l'automobil en il Grischun.
Foto: PD

qua tras la giustia svizra en ina glisch dubiosa e provocà tumults diplomatiques. (Emissiu dals 1 da novembre e 6 da decembre 2008).

L'attentat da Tavau

Il favrer 1936 ha David Frankfurter, student da medischina a Berna, assassinà a Tavau Wilhelm Gustloff, il mandar da la gruppera svizra dals nazis. Cun quest mazzament vuleva el render attent il Gidieus sin il privel per lur cuiminanza e svegliar lur resistenza. La propaganda antisemita tudestga ha profitò da l'occasiun per attaggar verbalmain la Svizra. Il process a Cuira ha sveglià l'interess internaziunal. Frankfurter è vegni sentenziat a 18 onns praschun ed exilià da la Svizra il zercladur 1945. Pir il 1969 ha il Cussegli grond revocà l'exilaziun. (Emissiu dals 8 da schaner 2011).

Regina Zimet

Ella vala sco l'Anne Frank da la Vuclina. Durant las Segunda Guerra mundiala sto Regina Zimet, ina matta gidevina da 13 onns, fugir ensemen cun ses geniturs da la persecuzion dals faschists talians e da la SS tudestga. Mungias, plevons, purs e partisans zuppan els durant 16 mais en la regiun da Morbegn en Vuclina. Er sche la fuga en Svizra resta illusoria, è la sort da Regina Zimet la finala stada pli fortunada che quella da Anne Frank. (Emissiu dals 17 da decembre 2011).

Las elecziuns naziunals en il Grischun 1848–1939

L'istoricher Adolf Collenberg preschenta ed analysescha las elecziuns naziunals dal 1848 – las emprimas insumma – enfin il 1939, las davosas avant la Segunda

Imperatur Karl a Mustér.

Guerra mundiala. Tgi eran mintgamai las élitas politicas, tge consequenzas han gi las ideologias modernas sin las elecziuns e sin las partidas en noss chantun? (Emissiu dals 24 da settember 2011).

Las elecziuns naziunals en il Grischun 1939–2007

En la segunda part tracta Adolf Collenberg las elecziuns naziunals dal 1939 enfin il 2007. Tge influenzas ha gi il dretg d'elecziun activ e passiv da las dunna, il moviment verd, las partidas da giuvenils u la sconfitta da la «Livina nera». Il Forum porscha in viadi en il temp cun istorgias da cumbats, allianzas, victorias e surprisas en la scena politica dal Grischun. (Emissiu dal prim d'october 2011).

La preschentaziun:

Dossier «Forum RTR: Istorgia dal Grischun».

Dapli infurmaziuns:

chatta.ch/?hiid=4648
www.chatta.ch